

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU VE ANAYASA HUKUKU AÇISINDAN ADİL YARGILANMA HAKKINDAN EŞİT YARARLANMA SORUNU VE KIRILGAN BİR GRUP OLARAK YABANCILAR (*)

The Problem of Equal Exercise of Right to a Fair Trial in terms of International Human Rights Law and Constitutional Law, and Foreigners as a Vulnerable Group

  Eda YILDIZ (**)

ÖZET

Adil yargılanma hakkından yararlanabilmek, bir devletin egemenliği altında yaşayanlarla egemenliği kullananlar arasındaki bağı sağlaması açısından vazgeçilmez bir araçtır. Hukuk devletlerinde idarenin eylem ve işlemlerinin yargı denetimine açık olması da ancak adil yargılanma hakkına herkesin erişebilmesiyle mümkün olur. Bu anlamda vatandaşların ve yabancıların idareyle, bir diğer deyişle egemenliği anayasadan devleti kanunlara ve anayasaya uygun şekilde yönetmek için aldığı yetkiler çerçevesinde kullanan yürütücü erkle olan ilişkileri, bu erkin eylem ve işlemlerinin yargı önünde denetlenmesi imkânı doğrultusunda hukuka uygun şekilde devam eder. Siyasi hak ve ödevler bir yana, devlet eylem ve işlemlerinde hukuka aykırı hareket ettiğinde ondan hesap sorabilmek konusunda vatandaşlar ve yabancıların eşit durumda olmaları gerekliliği, uluslararası hukukta ve Türk anayasa hukukunda kabul

* Araştırma makalesi.
(Research Article).

Bu çalışma intihal programında kontrol edilmiş ve hakem denetiminden geçmiştir.
(This article has been checked for plagiarism and peer reviewed).

Gönderim Tarihi (Submitted): 12.05.2026. Kabul Tarihi (Accepted): 10.07.2026.

** Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

 0000-0002-2682-6770.

edilmektedir. Ancak hukukun uygulanmasında normatif yapı kadar, onun uygulanabilirliği de önemlidir. Bu çalışma, yabancıların yargı erki üzerinden hukukla ve hukuk dolayısıyla idareyle kurdukları bağda, vatandaşlarla eşit muamele görmeleri gerektiği yönündeki normatif yapıya sorgulayıcı bir bakış getirmek üzere yapılmıştır. Çalışma kapsamında yabancı olmanın getirisi olan maddi durumun, hukukun normatif yapısıyla koruma altına aldığı hakların fiilen gerçekleştirilmesi üzerindeki etkileri üzerinden yabancılar, tıpkı toplumda zayıf ve özel olarak korunmaya muhtaç gruplar gibi bir kırılgan grup olup olmadıkları sorgulanacak, yaşanan sorunlar kaynaklarıyla birlikte tespit edilip çözüm önerileriyle karşılanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yabancıların Hakları, Kültürel Farklılıklar, Adil Yargılanma Hakkı, Eşitlik, Kırılgan Gruplar.

ABSTRACT

The right to a fair trial is an indispensable tool for establishing a healthy relationship between those living under the sovereignty of a state and those who exercise that sovereignty. In states governed by the rule of law, the judicial review of the actions and procedures of the administration is only possible if everyone has access to the right to a fair trial. In this sense, the relationship between citizens and foreigners with the administration, in other words, with the executive branch that exercises its sovereignty within the framework of the powers granted by the constitution to govern the state in accordance with the laws and the constitution, continues in accordance with the law, provided that the actions and procedures of this branch are subject to judicial review. Apart from political rights and duties, the necessity for citizens and foreigners to be in an equal position in terms of holding the state accountable when it acts unlawfully is accepted in international law and Turkish constitutional law. However, in the application of law, the applicability of the normative structure is as important as its normative structure. This study aims to offer a critical perspective on the normative structure regarding the need for equal treatment of foreigners with citizens in their relationship with the law through the judicial branch and with the administration through the help of the law. This study will examine the impact of foreign nationality on the actual realization of rights protected by the normative structure of law. It will investigate whether foreigners, like other vulnerable and specially protected groups in society, constitute a fragile group, identifying their problems and their sources, and proposing solutions.

Keywords: Foreigners' Rights, Cultural Differences, Right to a Fair Trial, Equality, Vulnerable Groups.

GİRİŞ

Savaşlar, terörizm, otoriter rejimler, iklim değişiklikleri sebebiyle göçün dünya gündeminin merkezini işgal ettiği günümüzde, devletlerin egemenliği altında, o devletlerin vatandaş olarak tarif etmediği, devletin ülkesine ve milletine yabancı birçok insan yaşamaktadır. Her ne kadar güncel bir mesele olarak ele alıp tartışsak da vatandaşlık ve yabancılık biçiminde farklı statülerin varlığının tarihi oldukça eskidir. Ortaya çıktığı zamandan beri bu ayrılığın hukuki statü olarak karşılığı bulunmaktadır. Yabancıların mülk edinmesi, toplum hayatına dahil olması, evlilik dahil olmak üzere sözleşmeler yapması olguların hukuk tarafından sorunsallaştırılması antik dönemden beri bir vakıdır. Gelişimi çalışmamızın ilk kısmında açıklanan bu öykü, II. Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninde insanın ve onun haklarının evrenselliği uluslararası toplum tarafından tanınmıştır. Böylelikle hakların vatandaşlar yerine “herkes”e tanınması dönemi başlamıştır.

Dünyayı etkisi altına alan bu akım, ne var ki her hak için, her zaman ve her yerde en güçlü haliyle var olamamıştır. Devletlerin en temel görevlerinden olan adaletin sağlanmasının evrensel, doğuştan, vazgeçilemez ve devredilemez haklar bağlamında görünümü adil yargılanma hakkı ve bu hakla bağlantılı kabul edilen hak arama hürriyeti, adalete erişim hakkı, silahların eşitliği hakkı, hukuki dinlenilme hakkı, etkili başvuru hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik bu hakların öznesi uluslararası insan hakları belgelerinde “herkes” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu uluslararası sözleşmelere taraf olan ülkeler de hakkın öznesini aynı biçimde tanımlamış durumdadır. Yabancılar bu “herkes” tanımına dahil olsalar da haktan herkes gibi faydalanmaları kolay değildir. Dil, kültür ve sisteme yabancılık, adil yargılanma hakkını yabancılar için kolaylıkla ve kendiliğinden erişilebilir bir hak olmaktan çıkarmaktadır. Haktan faydalanabilmeleri için devletlerin kurumsal yapıları tarafından desteklenmeye ihtiyaç duymaktadırlar.

İlk bölümde konunun tarihsel gelişimini inceledikten sonra insan haklarının güncel uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle kurulan sistem açıklanmıştır. Hemen ardından çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında vatandaş/yabancı ayırımına bağlanan hukuki sonuçların ve Anayasa’nın genel hükümleri arasında yer alan eşitlik kuralının söz konusu ayırım açısından nasıl değerlendirildiğini, her bir Anayasa’nın paradigmasında meselenin yer alış biçimi ele alınmıştır. İkinci bölümde,

1982 Anayasası'nın adil yargılanma hakkı konusunda günümüzde sahip olduğu kural seti incelenmiş, uluslararası insan hakları hukukuyla bağlantısı ortaya konmuştur. Son olarak üçüncü bölümde, yabancıların kırılgan grup olarak kabul edilmesine duyulan ihtiyaç ve kırılgan grupların ihtiyaç duydukları özel hukuki korumaya kavuşmaları için gerekli ilerlemenin sağlanması sürecinin dinamiği başka bir kırılgan grup olan kadınlar örneği üzerinden irdelenmiştir. Yabancıların adil yargılanma hakkı söz konusu olduğunda karşılaştıkları zorluklar üzerinde durulmuş, bu zorluklara karşı alınan ve alınması gerekli olan tedbirlerle birlikte değerlendirilmiştir.

I. EŞİTLİĞİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE YABANCILAR İÇİN ADİL OLANIN BELİRLENMESİNE YANSIMALARI

Eşitlik, anayasalarda bir ilke olmadan önce bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkış sırasında rakibi olan yerleşik birçok düşüncüyü yıkmıştır. Eşitsizliğin farklı biçimlerinin doğal olduğu düşüncesi olarak özetlenebilecek bu düşünceler arasında kölelik, kadınların ve yabancıların politik alandan dışlanması bulunmaktadır. Özel olarak yabancılık konusunun eşitlik ile olan karşılıklı ilişkisinin tarihi, yabancılık mevhumunun günümüzde doğurduğu sorunları çözümlemek açısından önemlidir.

Antik Yunan dünyasında özgür vatandaşlıkla kölelik arasında bir konumda bulunan yerleşik yabancılar, *metoikos* olarak adlandırılırdı¹. Antik şehir devletleri (*polis*) biçiminde bir siyasal örgütlenmenin bulunduğu, tarımla birlikte ticaretin de hayatı idame etmede rol oynayan ekonomik faaliyetler arasında bulunduğu 8. yüzyılda² yaşadığı düşünülen Hesiodos "İşler ve Günler" isimli eserinde *metoikoslar* hakkında verilen kararların da yerliler hakkında olanlar gibi doğru (adaletli) olması gerektiğini ifade etmiştir³. Heseidos'un buradaki adalet çağrısı Antik Yunan toplumunda, zengin dahi olsa kendilerine hiçbir siyasal hak verilmeyen⁴ bu kesimin hiç değilse bu kadarını hak ettiğini, kişiler hakkında adil karar verilmesinin eşitsizliği haklı kılan diğer tüm meselelerin dışında olduğunu hatırlatır niteliktedir.

¹ Alâeddin Şenel, *Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1970) 85.

² Sarah Pomeroy ve Diğerleri, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi* (Oğuz Yarlığaş (tr), 2. Bası, Alfa Yayınları 2020) 71-72.

³ Hesiodos, *Thegonia-İşler ve Günler* (MÖ 8. yy., 1. Bası, Türkiye İş Bakanlığı Kültür Yayınları 2016) 57.

⁴ Şenel (n 1) 116-117. Kleisthenes'in vatandaşlık tanımını soy yerine ikamete dayandırarak yeniden yaptığı İ.Ö. 508 reformundan sonra Atina'ya yerleşmiş özgür bir aile dahi, Atina'da devamlı olarak beş on kuşak süresince kalmış olsa bile, bir metoikos (yerleşmiş yabancı) statüsünde kalıyor, vatandaşlık haklarına kavuşamıyordu, bkz. Şenel (n 1) 225.

Metoiikoslar, İ.Ö. 5. yüzyılda Pers Savaşları sonrasında polislerarası ticaretin canlanması sonucu hızlı bir genişlemeye sahne olan Atina'da, kalifiye emek ihtiyacını karşılamışlardır⁵. Bu sebeple Atina onları Atina'ya kabul etmek konusunda oldukça istekli olmuştur. Fakat aynı istekliliğin onları vatandaş yapma konusunda cari olduğunu söylemek mümkün değildir. Vatandaşlık vasıfları bulunmadan Atina'da sürdürdükleri hayatları içerisinde giriştikleri hukuki işlemler kapsamında adalete muhatap oluş biçimleri de kendine özgü olmuştur. Ancak bir Atina vatandaşının hamiliği altında hukuki işlem yapabilmişler ve taraf oldukları davalarda bu hamiler tarafından temsil edilmeleri zorunlu kılınmıştır⁶. Köle sahibi olabilmişler ancak taşınmaz mülk edinmeleri yasaklanmıştır⁷. Atina vatandaşlarının çocuklarıyla evlenmeleri de yasaktır⁸.

Yabancılık kavramına eserlerinde Homeros'un da yer verdiği görülür. Homeros yabancı olan kişiyi tarif ederken genelde misafir anlamına gelen, Yunanca konuşup konuşmadığına bakılmaksızın memleket dışından gelen herkes için kullanılan *kseinos*'u tercih etmiştir⁹. Ilyada ve Odessa'daki anlatılarında Homeros, *kseinos*'u kabul etmenin önemini, bu sırada ev sahibi ve konuktan beklenen davranışları açıklar, ev sahibi ve konuk arasındaki ilişkinin kuruluşunu bir sözleşmenin kuruluşu gibi ortaya koyar ve bu sözleşmenin soylar arasında devredildiğini anlatır¹⁰. Söz konusu konuk dostluğu sözleşmenin yarattığı hukuka uygun davranmak iki tarafın da sorumluluğudur¹¹. Finley, Homeros'un metinlerinde başka bir ülkede dost yabancı (*kseinos philos*) olan bir kişi için bunun, şayet siyasi gücü de varsa müstakbel siyasi ve askeri ittifakın habercisi olarak sunduğunu ifade etmektedir¹².

Roma Hukuku'nda yabancıların durumunu, Roma Hukuku'nda hak ehliyetinin koşullarını belirleyen sahip olunabilecek üç kişilik statüsünden¹³ biri olan *status civitatis* (kamusal statü / vatandaşlık statüsü) karşısında ele almak gerekir. Roma hukukunda bu statünün kaybı, hukuken diğer iki statü olan *status libertatis* (özgürlük statüsü) ve *status familiae*'nin (aile statüsü) de kaybına yol açmaktadır¹⁴. *Status civitatis*'i kişinin belirli bir

⁵ ibid 262.

⁶ ibid 263.

⁷ ibid 263.

⁸ ibid 263.

⁹ Semih Evciman, 'Antik Yunanistan'da Misafirperverlik Anlayışının Dönüşümü' (2019) 6(1) Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 100, 101; Filiz Cluzeau, 'Homeros'ta Ksenie Kavramı' (2009) (132) Arkeoloji ve Sanat Dergisi 13.

¹⁰ Cluzeau (n 9) 16-18.

¹¹ ibid 18.

¹² Moses Finley, *Odysseus'un Dünyası* (Gül E. Duma (tr), 1. Bası, Ayraç Yayınları 2003) 104.

¹³ Bülent Tahiröğlu ve Belgin Erdoğan, *Roma Hukuku Dersleri* (10. Bası, Der Yayınları 2014) 139.

¹⁴ Elvira Méndez Chang, 'La noción de extranjero en el Derecho Romano' (1996) (12) Ius et Veritas 185.

topluluk karşısında durumu biçiminde tanımlanabilir¹⁵. Vatandaşlık statüsü *cive* olarak isimlendirilir. Yabancılar ise *Barbarus* (Roma sınırları dışında yaşayan yabancılar, düşman olup olmadıkları tartışmalı ama hakları Roma'da tanınmaz), *Hostis* (düşman yabancılar, Romalılarla kurdukları ilişkiler hukuken tanınmaz), *Peregrinus* (Roma toprağında yaşayan ve Romalılarla *ius gentium* çerçevesinde hukuki ilişki kurabilen yabancılar) ve *Latinus* (vatandaş olmayan, konumu *cive* ile *peregrinus* arasında bulunan, oy kullanma, evlilik gibi haklara sahip olan avantajlı yabancılar) olmak üzere dört kategoride sınıflandırılmıştır¹⁶. Roma'da vatandaş olmak bir ayrıcalıktır. Vatandaş olmayanların Roma'nın devlet yapısı karşısındaki konumları ve hayatları ise *humanitas* anlayışı dairesi içerisinde belirlenmiştir¹⁷. Bu anlayış çerçevesinde "*Roma'lıların yabancılara insanca davranmaları gerekliliği, yabancıların da insan olmaları ve insanı muamele görmeleri en temel hakları olmasından değil, Roma'lıların üstün kişiler olmaları ve tüm dünyaya her alanda ders verebilecek nitelikte olmalarından*" ileri gelmektedir¹⁸.

Orta Çağ'ın feodal yapısı içinde yabancılar, bulunduğu yerin lordu yahut kral onları istisna etmedikçe kölelerle aynı muameleyi görmüşlerdir¹⁹. İstisna edilmemiş yabancılar (*aubain*) öldüklerinde kural, şayet Fransa'da bir mirasçıları yoksa, mallarının önce lorda, lordun ölümüyle de krala kalmasıdır²⁰. *Aubaine* Hukuku (*droit d'aubaine*) denen bu uygulamanın kaynağı, Fransa'da mülk edinmiş olduklarından yabancıların bu mülklerini başka bir ülkeye taşımalarının adil olmadığına yönelik varsayımdır²¹. Krallığın dışında doğan herkes *droit des gens*'e, yani nerede yaşadığına ve hangi milletten olduğuna bakılmaksızın herkese uygulanacak hukuka tabidir²². Krallıkta doğanlar ise *droit civil*'e, yani yalnız Fransa tabiiyeti altında olanlara uygulanacak hukuka tabiidir²³. Medeni yahut siyasal hiçbir hakları yoktur. Bu anlayışa Orta Çağ'ın başlarında Cermen krallıklar tarafından eklenen hukuki kişilik anlayışına göre aynı krallığın egemenliği altında bulunan yabancıların, kendi *natio*'larının hukuku uyarınca aralarında hukuki işlem tesis

¹⁵ ibid 185.

¹⁶ ibid 185-188.

¹⁷ Halide Gökçe Türkoğlu, 'Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki Bağlantı' (2011) (96) TBB Dergisi 229, 230.

¹⁸ Türkoğlu (n 17) 230; Adrian Nicholas Sherwin-White, *The Roman Citizenship* (2. Bası, Clarendon Press 1973) 79.

¹⁹ Stefano Vinci, 'The Legal Status of Foreigners in Europe Between Medieval and Modern Ages' (2012) (2) Revista Aequitas 45, 48.

²⁰ ibid 48.

²¹ Michael Rapport, *Nationality and Citizenship in Revolutionary France* (Oxford University Press 2000) 34.

²² ibid 34.

²³ ibid 34.

etmelerine izin verilmiştir²⁴. Modern monarşilerin doğumuyla birlikte yabancıların durumu nispeten iyileşmiştir. Bu dönemde yaşamları boyunca özgür yaşayıp, öldüklerinde mirasları krala kaldığı için köle gibi öldükleri ifade edilmektedir²⁵. Buradaki özgürlük köle olmamakla sınırlıdır, zira medeni ve siyasi haklar bu dönemde de yabancılara tanınmamıştır²⁶. Yaşadıkları müddetçe özgür bir kişi gibi yaşamalarının gereği olan tüm faaliyetleri yapabilirler, ancak öldüklerinde köle statüsüne düştüklerinden bu statüye uygun muamele görürler. Karolenj çağında bu uygulamanın benzeri olan *mainmorte* kurumuna yaygın biçimde rastlanmasından, hukukun yabancılara yaklaşım biçimi konusunda Batı Avrupa'da genel bir tutumun söz konusu olduğu çıkarımı yapılmaktadır²⁷. Fransa'da *Ancien Régime* içinde karşılıklı sözleşmelerle *Aubaine Hukuku*'ndan istisnalar gerçekleşmiş ve bu rejimin ekonomik olarak zararlı olduğu itirazlarında bulunulmuştur. Yine de Fransız Devrimi'nden hemen sonraya kadar (1790) bu kurum, ayakta kalmıştır²⁸.

Yabancıların vatandaş olanlarla eşitliği düşüncesi doğal hukukun yükselişiyle birlikte gerçekleşmiştir. 17.yy'da Hugo Grotius'un doğal hukuk zemininde yabancılık meselesiyle ilgili ortaya koyduğu perspektif, yabancılara muamelede adil olanın ne olduğunun yeniden belirlenmesine rehberlik etmiştir. Savaş ve Barış Hukuku (*De Jure Belli ac Pacis*) eserinde Grotius, yurtlarından kovularak başka bir yerde barınak arayan yabancılara sürekli bir yerleşme izni verilmesi gerektiğini, öte yandan yabancıların da ülkedeki karışıklıkları önlemek için çıkartılmış yasalara boyun eğmeleri gerektiğini ifade etmiştir²⁹. Grotius'a göre ülkeye kabul edilmiş yabancılar, kıtlık zamanlarında bile, yurtdışı edilemezler³⁰. Grotius yabancıların ayrıca, bir ülke halkının arasına geçici olsa bile katılmış olanların o ülkenin yasalarına yurttaşlar gibi uymaları gerektiğini belirtmiştir³¹. Bir ülkenin yabancılardan haklı beklentilerinin neler olduğunun yanı sıra Grotius, ülkeden geçip giden yabancılardan o ülkenin giderlerini karşılamak üzere, tıpkı yurttaşlarından istediği gibi vergi isterse bunun haksız bir talep olacağı görüşündedir³². Grotius'a göre yabancılara yapılması haksız olan bir diğer muamele, tüm yabancılara tanınmış haklardan, herhangi bir halkın ayrımcılığa tabi tutularak menedilmesidir³³.

²⁴ Vinci (n 19) 47-48.

²⁵ ibid 49.

²⁶ ibid 49.

²⁷ Rapport (n 21) 34.

²⁸ ibid 36.

²⁹ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (1625, 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1967) 64.

³⁰ ibid 64.

³¹ ibid 60.

³² ibid 63.

³³ ibid 65.

Meğerki bu menetme, gönülden koparak tanınan bir ayrıcalıktan menetme biçiminde olsun. Böyle bir ayrıcalığı tanımaya yanaşmamak, haksızlık etmek anlamına gelmez³⁴.

Egemenliği bir ülkede bulunan kişiler ve ülkenin kendisi üzerindeki hakimiyet olarak tanımlayan Grotius, ülke üzerinde kurulan egemenlikle mülkiyeti birbirinden ayırmaktadır. Buna göre, ülke devletindir ancak ülkedeki herkesin kendi mülkiyetinde olan şeyler vardır³⁵. Bu anlamda yalnız yurttaşlar değil, yabancılar da mülk sahibi olabilir³⁶. Mülkiyetinde olan şeyler kendisinden zorla alınan yabancı, mahkemelere başvurarak hakkını almaya çalışmalıdır. Ancak mahkemeler haklarını vermediğinde yabancılar Grotius'a göre, uyruklardan farklı olarak yabancıların zor kullanmaları meşrudur³⁷. Halkları haydut ya da soyguncu topluluklarından ayırmak için Grotius, halkların birbirlerine ve yabancılar haklarından yararlanmayı mümkün kılmak için, soyguncu ve haydutlarınsa sırf suç işlemek için bir araya gelmiş olmaları farkına işaret eder. Aralarında bir tür eşitlik sağlanmış olması, haydutların bir halk sayılması için yeterli değildir. Yabancıların haklarının kaynağı olaraksa doğal hukuku, bu hakların doğal hukuka uygun düşmediği durumlarda devletlerarası anlaşmalar ve teamülleri göstermiştir³⁸. Hatta bir devlet, Grotius'un deyişiyle ne kadar hasta olursa olsun, yasaları, mahkemeleri ve yurttaşlarla yabancıların haklarını elde etmek üzere başvurabilecekleri gerekli bütün kurumları varsa, gene de devlet olarak kalmaktadır.³⁹ Yabancılar karşı işlenmiş suçları cezalandırmayan kamu görevlileri Grotius'a göre, kendileri suç işlemiş gibi muamele görmelidir⁴⁰.

18. yüzyılın sonunda (1789) gerçekleşen Fransız Devrimi'nin iddiası her ne kadar, insanın insan olmaktan kaynaklanan haklarını korumak olsa da Fransa'da devrimciler, yabancıların hakları konusunda oldukça sınırlayıcı davranmışlardır⁴¹. Bu tutumda Fransa'nın kendisine ait siyasi ve askeri sınırların etkisi olduğu ifade edilmektedir⁴². Ayrıca, bazı yabancılar tanınmış olan diplomatik temelli ayrıcalıkları ortadan kaldırmamanın, Fransa içerisindeki ayrıcalıkları ortadan kaldırmada olduğu gibi sert bir şekilde gerçekleştirilememesi devrimin kurucu meclisinin (*Assemblée nationale constituante*) eşitlikçi iddialarının arkasında durmasını güçleştirmiştir⁴³. Devrim sonrası

³⁴ ibid 65.

³⁵ ibid 67.

³⁶ ibid 68.

³⁷ ibid 188.

³⁸ ibid 193.

³⁹ ibid 193.

⁴⁰ ibid 241.

⁴¹ Rapport (n 21) 83-84.

⁴² ibid 84.

⁴³ ibid 84.

Fransa'da yabancıların vatandaş olması için birtakım koşullar öne sürülmüş, yabancıların elde ettiği vatandaşlık sahip olabilecekleri siyasi haklara göre aktif ve pasif vatandaşlık olarak iki ayrı kategori altında verilmiştir⁴⁴. Buna karşın *Aubaine Hukuku* kaldırılmış, yabancıların kural olarak Fransız vatandaşlarıyla eşit hukuki muamele görmesi güvence altına alınmıştır⁴⁵. Fakat bu kuralın iki istisnası muhafaza edilmiştir: *cautio judicatum solvi* (yabancıların hak aramak için teminat yatırma yükümlülüğü) ve *contrainte par corps* (borç nedeniyle hapis cezası)⁴⁶.

Günümüzde Fransız Devrimi ile yeniden kurulan vatandaşlık ve yabancılık paradigması küresel ölçekte geçerliliğini korumaktadır. Eşit hukuki muamele görme hakkı ve hak arama hürriyetine dair uluslararası sözleşmelerle sağlanan güvenceler bu paradigmaya eşlik etmektedir. Bugün, Fransız Devrimi'nin ilkelerini temel alarak kurulan cumhuriyetlerin yargı organları, tıpkı yasama ve yürütme organları gibi milli ve bağımsızdır. Ancak vatandaşlarına sağladığı hak arama hürriyeti ve eşit hukuki muamele görme hakkını koruma yükümlülüğü bakımından uluslararası sözleşmelerle bağlıdır. Devrim'in kurduğu ulusal yapılardan uluslararası sözleşmelerle kurulan güvence sistemine geçişte 20. yüzyılda gerçekleşen iki dünya savaşının (bilhassa ikincisinin) yarattığı etki önemlidir. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın ertesinde kurulan dışa kapalı otoriter ve totaliter rejimlerin II. Dünya Savaşı'nda dünyayı sürüklediği felaket tüm dünyaya, uluslararası ilişkilerin hukuka bağlılığı ve insan haklarına sağlanan uluslararası güvencelerin önemini öğretmiştir.

1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ilan edilmiş, 1950'de kabul edilip Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin imzasına sunulan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve takip eden yıllarda yürürlüğe giren ek protokolleri, Ardından 1976 yılında yürürlüğe giren BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile BM Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Haklar Sözleşmesi (ikiz sözleşmeler), zaman içinde dünya çapında ulaşılan oldukça yüksek imza sayısı ile insan haklarının korunmasına önemli katkılar yapmışlardır. Türkiye'de AİHS 1954 yılında, BM ikiz sözleşmeleri ise 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. Her hem AİHS hem de BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Türkiye uluslararası topluma karşı, adil yargılanma hakkı dahil birçok hakkı vatandaşları ve yabancılar arasında ayırım gözetmeden koruma yükümlülüğü altına girmiştir.

⁴⁴ ibid 86.

⁴⁵ ibid 88-89.

⁴⁶ ibid 89.

II. 1982 ANAYASASI'NDA ADİL YARGILANMA HAKKININ KAPSAMI VE İÇERİĞİ BAKIMINDAN YABANCILARIN DURUMU

A. İnsan Haklarının Felsefesi Yönünden

Yabancıların bir ülkedeki hukuk düzeni tarafından kapsanması, onların bir hukuk düzenine hangi statüde ve ne ölçüde dahil edildiği konusunda verilen kararın hukuk metinlerine yansımalarıyla mümkün olmaktadır. Benhabib, "*yabancıları ve başka ülkelerin vatandaşlarını, göçmenleri ve yeni gelmiş kişileri, mültecileri ve sığınmacıları mevcut politikalara dahil eden ilkelerin ve uygulamaları*"nın tümünü *politik üyelik* kavramının altında değerlendirmiştir⁴⁷. Bir ülkedeki hukuk politikası da bizce, ifade edilen *mevcut politikalar* içerisinde ele alınabilir. Bu doğrultuda çalışmamızda, hukuki terim olarak "yabancılar" kümesi içine Benhabib'in saymış olduğu, vatandaş olmayan tüm grupları dahil etmek kaydıyla, yabancıların hukuk düzeni tarafından kapsanması problemini insan hakları felsefesi açısından bir politik üyelik problemi olarak görmenin mümkün olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, bir topluluğa girmiş olan yabancıların hukuki olarak tanımlanma ve yetkilendirilme biçimine ilişkin çalışmamızın başında açıkladığımız tarihsel seyir nazara alındığında da, oldukça yerinde görülmektedir. Zira ilkçağdan bu yana yabancılara hukuk tarafından statü verilmesi bir problem teşkil etmiştir. 20. yüzyılın iki büyük dünya savaşının yarattığı etkiyle modern dünya için de, kazandığı yeni çehreyle büyük bir sorun olmaya devam eden yabancıların iç hukukla ilişkilendirilmesi konusu, ancak yabancıları iç hukukun mevcut politikasına dahil eden bir sistem kurarak çözüme kavuşturulabilir.

Benhabib'e göre, adil üyelik odaklı olduğunu ifade ettiği kozmopolit adalet teorisinin ana unsurlarından birini, hakka sahip olma hakkı oluşturur⁴⁸. Bu, yabancıların hukuki anlamda birer kişi olması, yazarın deyişiyle -hukuk terimiyle uyumsuz bir anlam karşılığı olmakla birlikte- tüzel kişi olma hakkına sahip olması anlamına gelmektedir⁴⁹. Uluslararası sözleşmelerle sınırları içerisinde yaşayan herkes için, sözleşmelerde sayılı hakları koruma yükümlülüğü altına giren ülkeler yazara göre, ülkelerin egemen olmaktan doğan yetkileri yönünden insan hakları konusunda sınırlanmıştır. Bu normatif sınırlara uyabilmeleri için, liberal demokrasilerin kendi felsefi kavrayışlarına ve anayasal taahhütlerine uygun sivil ve politik birleşim uygulamalarına ihtiyaç bulunmaktadır⁵⁰.

⁴⁷ Seyla Benhabib, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* (Berna Akkayal (tr), 1. Bası, İletişim Yayınları 2006) 11.

⁴⁸ ibid 13.

⁴⁹ ibid 13.

⁵⁰ ibid 21.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın yabancılar konusundaki felsefi kavrayışını, Anayasa'nın 10. 12. ve 16. maddelerini birlikte ele alarak açıklamak mümkündür. Anayasa'nın dili 10. maddede kanun önünde eşit saydığı özneleri "vatandaşlar" olarak değil, "herkes" olarak tanımlamıştır. Aynı tutum Anayasa'nın 12. maddesinde hak ve hürriyetlerin öznesini belirlerken de görülür. Madde metninde kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel haklara sahip olanın "herkes" olduğu belirtilir. Bu iki maddeyi "Yabancıların durumu" başlığını taşıyan 16. madde, temel hak ve hürriyetlerin milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceği kuralıyla tamamlar. Şu hâlde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ortaya koyduğu tabloda yabancıların Anayasa'da düzenlenen hakların birer öznesi olarak kabul edildiği, bu anlamda hak sahibi olma haklarının tanındığı, bir diğer deyişle Anayasa'da birer hukuki kişi olarak kapsandıkları görülür⁵¹.

Anayasa'da yabancıların hak öznesi olarak kapsanışı, diğer tüm hukuk öznelerinden farksız bir biçimde tasarlanmış durumdadır. Bu anlamda anayasanın kanun önünde eşitlik ilkesini yabancılara mutlak bir biçimde uyguladığı söylenebilir. Her ne kadar Anayasa'nın 10. maddesine 2010 yılında eklenen ikinci ve üçüncü fıkra ile, ortaya koyduğu mutlak eşitlikçi anlayış nispi eşitlik anlayışına doğru dönüştürülmeye çalışılsa da, yabancılar bu kapsama dahil edilmemiştir. Anayasa değişikliğiyle eklenen fıkralarda kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliği sağlamak için ve çocuklar, yaşlılar, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı belirtilmiştir. Burada alınacak tedbirler ile kastedilen, sayılan gruplar lehine, onlara ayrıcalık tanıyacak nitelikte uygulamalardır. Eşitliğin mutlak olarak algılanması halinde eşitliği bozacak olan bu tür hukuki düzenlemeler, eşitliğin nispi kavranışında toplumdaki eşitsizlikleri gidermeye yönelik tedbirler olarak görülürler. 2010 anayasa değişikliği ile yapılmak istenen, eşitlik konusunda böyle bir paradigma değişikliği yapmaktır. Bununla birlikte, lehine alınacak tedbirlerle güçlendirilen gruplar arasında anayasa, yabancılara yer vermemiştir.

Özel olarak adil yargılanma hakkı bakımından Anayasa'nın yabancıları hak arama ve yargılamaların içerisinde bir aktör olma yönünden vatandaşlardan herhangi bir şekilde ayırmadığı görülmektedir. Hak arama hürriyeti, kanuni hâkim güvencesi, ispat hakkı, suç ve cezalara ilişkin esaslar ve temel hakların korunmasında etkili başvuru yapma

⁵¹ Anayasa'nın 4. Bölümünde düzenlenen siyasi haklar ve ödevler bu genel kabulün dışındadır. Buradaki haklar vatandaşlara tanınmıştır. 4. Bölümün ilk maddesi olan 66. maddede vatandaşlık tanımı yapılmış, vatandaşlığın kazanılması için gerekli koşullar için kanunlara işaret edilmiştir. Bu da Benhabib'in politik üyelik kavramı içerisinde işlediği, vatandaşlık için gereken koşulların ortaya konması gerekliliğinin de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası içinde kabul edildiği anlamına gelmektedir, bkz. Benhabib (n 47) 13-14.

hakkı bakımından Anayasa'nın dili, yabancıları ve vatandaşları kapsamaktadır. Bu haklara yabancı olma hali gerekçesiyle bir sınır yahut istisna da getirilmemiştir.

B. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Yönünden

1. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Yönünden

Uluslararası insan hakları hukukunda adil yargılanma hakkı, bireylerin yasal, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde, makul sürede, alenî ve hakkaniyete uygun olarak yargılanmasını güvence altına alan temel bir haktır. Uluslararası insan hakları hukuku metinlerinden, AİHS'nin 5/2. ve 6. maddesinde, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 10. maddesinde ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS)'nin 14. maddesinde adil yargılanma hakkı yer almaktadır. MSHS'nin 14/3-a AİHS'nin 6/3-a maddelerinde cezai soruşturma ve kovuşturma altındaki kişiler için, "[h]akkındaki suç isnadının niteliği ve nedenleri konusunda ayrıntılı bir şekilde ve anlayabileceği bir dilde derhal bilgilendirilme" hakkına yer verilmiştir. MSHS'nin 14/3-f ve AİHS'nin AİHS'nin 6/3-e maddesinde, "Mahkemede konuşulan dili anlamıyor veya konuşamıyorsa, bir çevirmenin yardımından ücretsiz olarak yararlanma" haklarını garanti altına alınmış; Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8/2-a maddesinde "[s]anığın, mahkeme veya yargı organının dilini anlamaması veya konuşamaması durumunda, ücretsiz olarak bir tercüman veya çevirmen tarafından desteklenme hakkı" düzenlenmiştir.

Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin uygulanma kabiliyeti, sözleşmelerin yaptırım güçlerine ve taraf ülkelerin idari-bürokratik kapasitelerine bağlı olarak değişmektedir. Söz konusu düzenlemelerde hak öznesi "herkes" olarak belirlenmiş, yabancıların özel durumlarına kısmi olarak temas edilmiştir. Ayrıca 2010/64 sayılı Avrupa Birliği Direktifi'nde, Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanmak üzere cezai prosedürde çeviri ve tercümanlık hizmetlerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır⁵².

2. Anayasa Hukuku Yönünden

a. Türk Anayasa Hukukunda Yabancıların Hukuki Statüsünün Tarihsel Evrimi

Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaş ve yabancı arasındaki eşitlik düşüncesinin gelişimi, sefeli Osmanlı İmparatorluğu'na dayanmaktadır. İmparatorluğun çok dilli, çok kültürlü ve çok milletli yapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Fransız Devrimi etkisiyle başlamış isyan hareketleri ve Devrim'in prensiplerini benimsemiş İttihat ve Terakki Fırkası'nın güçlenmesiyle sarsılmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda yürütülen

⁵² Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings, OJ L 280/1, 26.10.2010.

bağımsızlık mücadelesi sonucu Türkiye Cumhuriyeti, bir ulus-devlet olarak kurulmuştur. Kurulan cumhuriyette vatandaş ve yabancı arasındaki ayrım öncelikle cumhuriyet kurulduktan sonra yürürlüğe giren ilk anayasa olan 1924 Anayasası'nda kendini göstermiştir. 1921 Anayasası'nda kişi hak ve hürriyetleri, 68. ve 88. maddeler arasında “Türklerin Kamu Hakları” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu bölüm altında yer alan ilk madde olan 68. maddede Türklerin hür doğup hür yaşayacağı hükmü yer almaktadır. Türklüğün tanımı ise 88. maddede vatandaş olan herkese “Türk” deneceği ifadesiyle yapılmıştır. Dolayısıyla “Türklerin Kamu Hakları” , 1924 Anayasası'na göre vatandaş haklarıdır. Yabancı yahut azınlık sıfatıyla “Türk” ten başkaca bir kimliğin haklarının düzenlenmesine Anayasa metninde bir yer ayrılmamıştır. Ne var ki, bu bölümde yer alan maddelerin kiminde hakkın Türklere ait olduğu açıkça belirtilirken kiminde bu vurgu yapılmamış, hak bir özne aidiyetine başvurulmadan kodifiye edilmiştir. Örneğin 73. maddede işkence, eziyet, zorluluk ve angaryanın yasak olduğu belirtilmiştir. Madde metninde yasağın kapsamı bakımından vatandaşlık-yabancılik ayrımı yapılmamıştır. Sırf hükmün dahil olduğu başlıktan ötürü 1924 Anayasası'na göre örneğin yabancılara işkence yapılabileceği yorumunun abartılı olduğu düşünülmektedir. 1924 Anayasası'nın kodlarında bu tür derin bir eşitsizliği taşıdığını söylemek için bunu destekleyen yoğunlaşmış somut pratik verilerin olması gerekir ki, 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemin tarihsel gerçekliği böyle bir yorumla uyumlu değildir. Türk kelimesinin anayasanın yalnız vatandaşlıkla ilgili maddesinde yer almakla sınırlı olmayıp, hakları listeleyen bölümün başlığında da kullanılması, Osmanlı'nın çok dinli-çok etnili yapısından bir “ulus yaratma” projesinin bir yan etkisi olarak görülebilir. Kaldı ki bu dönemde mülkiyet, çalışma, iskân rejimine ilişkin kanunlarda Türklük vurgusu dikkat çekmekte, yabancılara verilen hakların sınırlarının dikkatle belirlendiği görülmektedir.

Hakların sınıflandırılmasıyla ilgili sistematik sorunlar bir yana, 1924 Anayasası'nda açık olan iki husus vardır. Bunlardan ilki 69. maddede yer alan eşitlik hükmünün öznesidir. Madde içeriğinde “Türkler, kanun karşısında eşittir” denilmektedir. Buradan 1924 Anayasası'nda eşitliğin, vatandaşlar arasında geçerli bir kural olduğu anlaşılmaktadır. Açık olan ikinci husus, “mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanmakta serbest”liğin “herkes” e tanınan bir hak olduğudur. Bu hak, diğerlerinden farklı olarak “Yargı Erki” bölümünde düzenlenmiş olduğundan, diğerlerinden farklı olarak anayasanın sistematik yorumu dahilinde bir vatandaş hakkı olduğu ihtimalini gündeme getirmemektedir.

1961 ve 1982 anayasalarında eşitlik kuralı ve kişi hak ve yükümlülükleri vatandaşları ve yabancıları kapsayacak biçimde, herkes için düzenlenmiştir. Siyasi hak ve ödevler bu durumdan ayrı tutulmuştur. Her iki anayasada da yabancıların durumundan bahseden

hükümler uluslararası hukuka atıf yapmaktadır. Tek tek hakların düzenlendiği maddelerde hak öznesi olarak, siyasi haklar hariç olmak üzere “herkes” ibaresi kullanılmıştır. Hak arama hürriyeti de herkese tanınmış haklar arasında hem 1961 Anayasası’nda hem de 1982 Anayasası’nda yerini almaktadır. Yabancılar ve haklarıyla ilgili yaklaşımın ve eşitlik perspektifinin değişmesinde Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası topluma entegre bir biçimde uluslararası sözleşmeleri yürürlüğe koymasının etkisi olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti bu dönemlerde artık, kuruluş aşamasını geride bırakmıştır. Yabancılarla ilgili hukuki meseleleri tam bağımsızlık mücadelesi ve kapitülasyonlarla mücadele bağlamının dışında değerlendirmektedir.

b. Yabancıların Adil Yargılanma Hakkı Konusunda Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku’nun Birlikte Uygulanışı

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda hak ve hürriyet kavramları, kişilerin hukuk tarafından tanınmış yetkileri olarak, adalet kavramıysa söz konusu hakların korunmasında Anayasa’nın 40. maddesi gereği devlete düşen yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıkların çözümü olgusu, usulü ve uyuşmazlıkları çözecek kurumlara karşılık gelecek şekilde işlenmiştir. Haklar ve hürriyetler, Anayasa’nın 17. maddesinden başlanarak her biri kendisine ayrılan Anayasa maddesinde içerdiği yetkiler ve sınırlarla tanımlanmıştır. 36. ve 39. maddeler arasında ise hakların korunması ile ilgili hükümler başlığına uygun şekilde, Anayasa’nın geri kalanındaki haklar için belirlenmiş güvencelerden somut olarak yararlanılmasının usuli ve kurumsal gereklilikleriyle kişi dokunulmazlığına getirilen ek güvenceler (idarenin kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran müeyyide uygulaması yasağı, ölüm cezası verilmesi yasağı, sözleşmeden doğan sorumluluğu yerine getirmeme gerekçesiyle özgürlükten yoksun bırakma yasağı vb.) yer almaktadır.

Hakların korunması için tanınan usuli güvencelerin bir kısmının Anayasa’da, “hürriyet” ve “hak” olarak, diğer bir kısmının kamu gücü kullananlara yönelik yasaklar biçiminde, kodifiye edildiği görülmektedir. Hak arama hürriyeti, adil yargılanma hakkı, ispat hakkı, “hak” olarak kodifiye edilmiş olmakla, sahibine hakkın normatif kapsamı içerisinde yetkiler tanır. Bu yetkilerin tanındığı hak sahipleri, hakkın öznesi olarak nitelenir. Hakların öznesi, vatandaşlar, kadınlar, çocuklar, kamu görevlileri gibi belirli bir kişi grubuna işaret eder şekilde belirlenebileceği gibi “herkes” biçiminde, devletin egemenliği altında bulunan tüm gerçek ve tüzel kişileri kapsayacak biçimde de düzenlenebilir. Hak arama hürriyeti, öznesi “herkes” olan haklar arasında yer alır. Bu tür bir düzenlemenin gereği, gerçek anlamda “herkes”in haktan yararlanabilmesidir.

Uluslararası insan hakları literatüründe, insan hakları bakımından korunmaya muhtaç ve toplum içinde eşitsizlikten mustarip olduğundan, bu eşitsizliklerin giderilmesi için lehine tedbirler alınması gerekli görülen gruplar kırılgan gruplar olarak isimlendirilmektedir. Anayasa'nın 10. maddesinin 2. ve 3. fıkralarında hukuk tarafından korunmaları eşitlik ilkesine aykırı görülmeceği sayılan kişi gruplarını bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarında kırılgan olarak kabul edilenlerle Anayasa'nın 10. maddesinde eşitlik kuralı kapsamında hukuken korunması gerektiği sayılanlar arasında bir kesişme bulunmaktadır. Nitekim AYM kararlarında kadın-erkek arasındaki verili eşitsizliğe dikkat çekilerek kadınlar "kırılgan" olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde cinsel suç mağduru çocuklar mahkemelerde tanık olmak bakımından kırılgan kabul edilmişlerdir⁵³. Öte yandan, AYM kararlarında "kırılgan" tabiri yalnızca 10. maddenin 2. ve 3. maddede sayılanlarla sınırlı olarak kullanılmamıştır. Nitekim cezaevinde bulunan tutuklu ve hükümlüler⁵⁴, gözaltında bulunan kişiler⁵⁵ kırılgan olarak değerlendirilmiştir.

Yabancılar her ne kadar Anayasa'nın 10. maddesinde eşitlik kuralı gereğince korunacak gruplardan sayılmasa da, AYM kararlarında kırılgan olma durumlarının tespiti yapıldığı görülmektedir. Örneğin, sınır dışı etme kararlarından kaynaklanan hak ihlali iddialarının değerlendirilmesinde mahkeme bu yaklaşımı benimsemiştir. Ülkesine iade edilmesi halinde işkence ve kötü muameleye uğrama ihtimali bulunan yabancıları kırılgan olarak nitelendirmiştir⁵⁶. Daha dikkat çekici olan, AYM'nin yabancıların içinde bulunduğu, yabancı olma hali dışındaki başka hiçbir özelliğe dayanmaksızın, yalnızca yabancı olma halinin bütünsel olarak kişiyi kırılgan yaptığı tespiti içeren bir kararının bulunmasıdır⁵⁷. Karar her ne kadar bir yabancıların sınır dışı edilmesi işlemi sırasında uygulanan kişiyi özgürlüğünden yoksun bırakmaya yönelik tedbirden hareketle verilmiş olsa da, yabancıların kırılganlığının dile getirildiği bölümde kişinin kırılganlığı yalnızca yabancı olma haliyle gerekçelendirilmiştir.

⁵³ AYM, Erdal Sonduk [GK], B. No: 2020/23093, 15.2.2024, § 61.

⁵⁴ Konu hakkında verilmiş birçok karar arasından örnek olarak bkz. AYM, Mahmut Çeçen [1. B.], B. No: 2021/37741, 18.11.2025, § 24; AYM, Kenan Özdemir [2. B.], B. No: 2020/31474, 22.1.2025, § 22; AYM, Hüseyin Değirmen [2. B.], B. No: 2021/40839, 20.11.2024, § 16; AYM, Aysel Tuncel ve Yusuf Ayaz [2. B.], B. No: 2020/20856, 15.5.2024, § 15; AYM, Serkan Şahin [1. B.], B. No: 2018/5775, 6.10.2022, § 105; AYM, Fener Bozkurt ve Sıraç Bozkurt [2. B.], B. No: 2019/22743, 2.2.2022, § 46; AYM, Mahmut Alkan [1. B.], B. No: 2018/7436, 20.10.2021, § 60; AYM, Hamdiye Ataş Balkaş ve diğerleri [1. B.], B. No: 2018/32651, 6.10.2021, § 51; AYM, Atilla Akdeniz ve diğerleri [1. B.], B. No: 2018/10220, 15.9.2021, § 66, §74, §77; AYM, Emine Doğan ve Fikri Doğan [2. B.], B. No: 2017/34363, 29.6.2021, § 85.

⁵⁵ AYM, Barış Pehlivan [GK], B. No: 2020/17359, 12.12.2024, § 12.

⁵⁶ AYM, A.M. [2. B.], B. No: 2020/11336, 15.4.2025, § 18; AYM, Hooman Hosseinpour [GK], B. No: 2021/47168, 29.9.2022, §41-46.

⁵⁷ AYM, Abdulkadir Yapıkuşan [GK], B. No: 2016/35009, 2.5.2019, § 124.

AYM'nin yabancılarla ilgili işlerde uluslararası hukuka uygun biçimde iç hukukun uygulanması hakkında yorum yaparken, yabancıların kırılganlığını bir sabit olarak aldığı varsayımında, yabancıların hakları için alınacak özel tedbirleri haklı, hatta gerekli görmesi gereklidir. Bu da Anayasa'nın 10. maddesinde sayılan kırılgan gruplara içtihadı olarak bir yenisini eklediği anlamına gelecektir. Yahut Mahkeme'nin kırılganlık bahsini yabancılar için, cezaevinde bulunan kişilerde olduğu gibi, kişinin varoluşundan ve toplumda bu varoluşa karşı alınan yanlış tutumdan değil, istisnai ve geçici bir özellik olarak algıladığını kabul etmek gerekir. Bu ikinci varsayımda Mahkeme'nin kişiyi kırılgan yapan geçici ve istisnai koşul neyse, kırılganlığın ortadan kalkması için o koşulun ortadan kalkmasına odaklanması beklenir.

10. maddede sayılan kırılgan gruplara içtihadı olarak ekleme yapmanın taşıdığı üç ana problem bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Anayasa'da kırılgan grupların sayılmasının ne anlama geldiğinin çözümlenmesiyle ilgilidir. Acaba Anayasa kırılgan grupları sayarak tüketmiş midir, yoksa birkaç örnek mi vermiştir? Kırılgan gruplar şayet Anayasa'da tüketici olarak sayılmışsa, karşılaşılabilecek ikinci problem, AYM'nin yapacağı içtihadı eklemenin, Anayasa'nın 6. maddesine aykırı olarak, Anayasa'dan almadığı bir devlet yetkisini kullanması anlamına gelecek olup olmadığıdır. Böyle bir içtihat ayrıca, Anayasa'nın 153/2. maddesinde belirtilen, yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis etme yasağına da aykırı olacaktır. Sayılan grupların yalnızca örnek teşkil ettiği ve bu örneklerin çoğaltılabileceği yorumu tercih edildiği takdirde AYM'nin içtihadıyla yaptığı kırılgan grup tespitlerinin tüm yargı sistemi tarafından benimsenmesinin nasıl sağlanacağı problemi gündeme gelmektedir. Nitekim bu tür bir tespit, verilen kararın hüküm kısmında değil, gerekçe kısmında yer alacaktır. AYM kararlarının Anayasa'nın 153/5. maddede belirtilen bağlayıcılığının, gerekçeyi kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır. Kararları uygulayacak kişi veya makamların kararın hüküm kısmına uyup, gerekçede yabancılar için tespit edilen genel kırılganlık halini kabul etmemesi ve sonraki işlemlerinde yabancılar için bir grup olarak muamele etmemesi mümkündür.

Adil yargılanma hakkı kapsamındaki güvenceler için bir değerlendirme yapmak gerekirse, iki ihtimalin varlığından söz etmek gerekir. İlk ihtimal, söz konusu güvencelerin Anayasa metninde yer aldıkları gibi herkes için aynı şekilde tanındığı ve yabancıların Anayasa'nın 10. maddesinde sayılan kırılgan gruplar arasında yer almadığı kabulü üzerinden, yabancılar için hiçbir ek koruma getirilmeksizin uygulamaktır. Bu durumda yabancıların dil ve kültür farklılıklarından doğabilecek zorlukların göz ardı edilmesi ve yargısal güvencelerden faydalanmalarının maddi koşullarının vatandaşlarla bire bir aynı olduğunun kabul edilmesi gerekir. İkinci ihtimal ise yabancıların adil yargılanma haklarını kullanırken özel olarak korunmalarını gerekli kılan koşulların

bulunduğunu, bu sebeple adil yargılanma hakkından gereği gibi faydalanabilmeleri için önlerinde bulunan engelleri aşmaları için onları özel olarak desteklemek gerektiğini kabul edip, bu kabulün gereklerini uygulamaktır. Bu ikinci ihtimalde, öncelikle yukarıda belirtilen Anayasal sorunları aşmak, ardından adil yargılanma hakkı konusundaki kırılğanlığı tüm unsur ve gerekçeleriyle somut olarak ortaya koymak gerekecektir. Çalışmamızın sonraki bölümünde yabancıların adil yargılanma hakkı ile kurdukları ilişki, yabancıların haktan yararlanması üzerinde etkili kültürel farklılıklar irdelenerek ortaya konmaya çalışılacak, varsa kırılğanlık durumları tespit edilecektir.

III. YABANCI OLMANIN BİR GETİRİSİ OLAN KÜLTÜREL FARKLILIKLARIN ADİL YARGILANMA HAKKI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

A. Adil Yargılanma Hakkını İlgilendiren Kültürel Farklılıklar

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile kurulan haklar sisteminde adil yargılanma hakkından ve kapsamındaki yargısal güvencelerden yararlanmak bakımından yabancılarla vatandaşların normatif olarak birbirinden ayrılmadığını ifade etmiştik. Bununla birlikte, yabancılik durumunun normatif ele alınışıyla olgusal gerçeklik arasında farklar bulunmaktadır. Bu farklar haktan yararlanılmasını zor ya da imkânsız hale getiren nitelikte olabilmektedir. Kişinin bir toplumun karakteristik özellikleriyle ve toplumsal hayatın akışıyla bağ kurmasında, dolayısıyla o toplumdaki yaşam pratiğini ve ilişkilerini yürütmede zorluklara sebep olan kültürel farklar, haktan yararlanma sürecindeki ortaya çıkış biçimlerine göre farklı yönleriyle incelenmeye değerdir.

Kültürel farklar bir terim olarak TÜBİTAK Sosyal Bilimler Sözlüğü'nde, "*milliyet, etnik köken, cinsiyet, yaş, fiziksel özellikler, cinsel yönelim, ekonomik durum, eğitim, meslek, din ve benzeri açıdan, benzer olmayan fakat etkileşimde bulunan gruplar tarafından öğrenilen ve paylaşılan değerler, inançlar ve davranışlar*" biçiminde tanımlanmıştır⁵⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nde adil yargılanma hakkından faydalanma konumundaki yabancıların, içinden geldikleri yargı çevresine benzemeyen bir yargı çevresiyle etkileşim kurarken, onun yapısını, özelliklerini ve kurallarını öğrenmeleri ve öğrendikleri doğrultusunda harekete geçmeleri söz konusu olmaktadır. Bunun yanında, her devlet kurumsallaşmasının tarihinden ve üzerine kurulu olduğu kurucu felsefeden getirdiği özellikleri, devletin egemenliği altında bulunanlarla kurduğu ilişkileri çözümlemeleri, buna göre hareket etmeleri bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bir kültür

⁵⁸ Yüksel Kırımlı, 'Kültürel Benzerlik ve Farklar', in Yekta Saraç (ed), *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (2. Bası, TÜBİTAK Yayınları 2022) 453.

unsuru olan dildeki farklılık, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi adil yargılanma hakkının güvencelerinden yararlanma konusunda da zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

1. Hukuk Sistemine ve Hukuk Kültürüne İlişkin Farklılıkların Yabancılar Etkileri

Kurumsalcı iktisat yaklaşımı kurumları ve onların kurallarını, formel ve enformel olmak üzere ikili bir sınıflandırma içinde ele almıştır. North'a göre formel kurumlar, hukukla düzenlenen, enformel kurumlar hukukla düzenlenmeyen kurumlardır⁵⁹. Formel kurallar mahkemeler ve benzeri kurumlar tarafından uygulananlar; enformel kurallarsa genellikle çevremizdeki kişiler ya da bu normlara uymadığınız takdirde size bir bedel ödetecek olan diğer kişiler tarafından uygulananlardır⁶⁰. Kurumsalcılığın güncel temsilcilerinden Acemoğlu ve Robinson'un *Ulusların Düşüşü*'nde, kurumların kültürü dönüştürme gücüne dikkat çektiği görülmektedir⁶¹. Burada verdikleri Güney Kore-Kuzey Kore örneği ilginçtir; zira bu iki ülke birbirinden ayrılmamışken, Kore halkı homojen bir kültür içerisinde yaşamaktadır. Ancak birbirlerinden ayrılmalarıyla birlikte sırasıyla liberal ve komünist anayasal rejimler içerisinde yaşamaya başlayan bu iki halk, kültürel olarak birbirinden ayrılmıştır. Bir diğer deyişle, birbirlerine yabancılaşmışlardır⁶². Kurumların insan hayatına etkisini vurgularken North'un verdiği örnek, çalışmamız açısından özellikle önem arz etmektedir:

*"Kurumlar sayesinde, sokakta arkadaşınıza selam vermek, araba kullanmak, portakal satın almak, borç almak, bir iş kurmak, ölülerimizi gömmek ya da herhangi bir şey yapmak istediğimiz zaman, bu görevleri nasıl yerine getirmemiz gerektiğini biliriz (veya kolayca öğrenebiliriz). Aynı işlemleri başka bir ülkede, örneğin Bangladeş'te yapmak istediğimizde, kurumların farklı olduğunu gözlemledik"*⁶³.

North'un sözünü ettiği, bizim ülkemiz ve Bangladeş arasında herhangi bir işlemi yerine getirmek bakımından doğan fark, işlerimiz hak arama faaliyeti kapsamında atacağımız adımlardan yahut adil yargılanma hakkının sağladığı güvencelerden hareketle

⁵⁹ Douglass North, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans* (Gül Çağalı Güven (tr), Sabancı Üniversitesi Yayınları 2002) 10.

⁶⁰ Geoffrey M. Hodgson, 'Formal and informal institutions: some problems of meaning, impact, and interaction' (2025) (21), *Journal of Institutional Economics* 1, 3.

⁶¹ Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü* (Solina Silahlı (tr), 83. Bası, Doğan Kitap 2025) 61.

⁶² Yiğit Koçak, 'Hukuki Kurumlar ve Hukuk Kültürünün Dönüşümü: Kuruluş Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Örneği' (2025) 10(1) Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 151, 154-155.

⁶³ North (n 59) 10.

yapacağımız şikâyetlerden oluştuğunda muhatabımız formel kurumlar, sorunumuzsa formel kurumların oluşturduğu kurumsal kültüre yabancılik olacaktır.

Kurumsalcı iktisatçıların kurumlara oldukça kullanışlı genel yaklaşımlarının yanında, Friedman'ın hukuk kültürüne dair çıkarımları ve hukuk sistemi denen bütünsel yapıları tanımlamak için ortaya koyduğu çaba da bir yabancı'nın bulunduğu ülkede hak ararken neye yabancılik çekebileceği hakkında fikir vermektedir. Yazara göre, hukuk kurallarını yapmada ve yürütmede ayrı, farklı ve yüksek düzeyde özelleşmiş müesseselere sahip olan toplumların bir hukuk sistemi olduğundan söz edilebilir⁶⁴. Yazar buradaki ayrılık ve farklılığın, büyük ölçüde ülkesel olduğuna işaret etmiştir⁶⁵. Birçok ülkeyi etkilemiş büyük hukuk sistemlerinin (common law ve kıta Avrupası hukuk sistemi) varlığı bir olgudur ve bu sistemleri benimseyen ülkelerin hukuk kültürleri arasında bir bağ kurar⁶⁶. Buna karşın, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri örneğinde olduğu gibi, aynı hukuk sistemini benimseyen iki ülkenin hukuk kültürü birbirinden sert bir şekilde ayrışabilmektedir⁶⁷. Yahut günümüzde kıta Avrupası hukuk sistemi adında bir hukuk sisteminin varlığı kabul edilir. Fakat yine de Almanya, İspanya ve İtalya'nın kendilerine ait hukuk sistemleri bulunmaktadır ve birbirlerinden oldukça ayrılmış durumdadırlar⁶⁸. Öyleyse bir hukuk sistemine sahip olan her toplum -çoğu zaman her bir ülke- benimsediği hukuk sistemi etrafında kendi hukuk kültürünü oluşturacak ve bu kültür içerisinde hukuki işlemlerini gerçekleştirecektir. Hukuk sistemine dair bir incelemenin içermesi gereken 3 unsuru Friedman, hukuksal müesseselere yöneltilen talepler, bu taleplere hukuksal müesseseler tarafından verilen hukuki tepkiler ve son olarak söz konusu tepkilerin talepte bulunanlar üzerinde doğurduğu sonuçlar olarak saymıştır⁶⁹. Bir hukuk sisteminin üç bileşeni ise Friedman'a göre yapı, maddi unsurlar ve kültürel unsurlardır⁷⁰.

Bir yabancı, bulunduğu ülkede mahkemelerin yapısı ve yetkilerine, başvuru usullerine, anayasanın dayandığı ideolojik temele ve kuruluş değerlerine karşı yabancılik çekebilir, bunları bilmeyebilir veya özümseyemeyebilir. Bunlar yapıya yabancılığı gösterir. Şayet bir yabancı bulunduğu ülkedeki kuralları öğrenme, anlama ve özümsemekte zorluk çekiyorsa, maddi unsurlara yabancıdır. Son olarak, yabancı kişi bulunduğu ülkede bireylerin hukukla, kurumlarla ve genel olarak devletle kurduğu ilişkiyi, hak arama ve

⁶⁴ Lawrence M. Friedman, 'Hukuk Kültürü ve Toplumsal Gelişme' (M. Tefik ÖZCAN (tr)) (1996) (14), İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 27, 28.

⁶⁵ ibid 28.

⁶⁶ ibid 28.

⁶⁷ ibid 31.

⁶⁸ ibid 28.

⁶⁹ ibid 30.

⁷⁰ ibid 30.

itiraz etme üslubunu, hukuki bilgi ve imkânı kullanma alışkanlıklarını anlamakta zorlanmaktaysa, kültürel unsurların yabancıdır, denebilir. İfade ettiğimiz yabancılık çekme biçimleri, yabancı kurumlara talepler yahut negatif anlamda talep olarak kabul edilebilecek şikâyetler yöneltirken, taleplerine ve şikâyetlerine verilen tepkilere karşı harekete geçerken yahut hukuk çerçevesinde bireylerle kurduğu ilişkilerde hukuku kullanırken ortaya çıkabilir. Tüm bunlar bir yandan hukuk sisteminin unsurlarıyla kurulan ilişki biçimlerinin bir kataloğudur, fakat aynı zamanda Friedman'ın deyişiyle hukukla ilişkili değerler ve tutumlar ağına dahil davranışlar, yani hukuk kültürüdür⁷¹.

2. Yabancı Dilden Kaynaklanan Sorunlar

Adil yargılanma hakkından ve bu hak kapsamında değerlendirilen, hukuki dinlenilme, etkili başvuruda bulunma, gerekçeli karar, silahların eşitliği haklarının her birinden ve cezaî soruşturma ve kovuşturmanın muhatabı durumundayken kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, masumiyet karinesi konularında anayasanın herkes için tanımladığı korumadan yararlanırken dil bariyerine takılmak, yabancılar bakımından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Dil bariyeri, iletişim kuran insanların farklı diller konuşmaları sebebiyle yaşadıkları zorluk⁷², farklı diller konuşan insanlar arasındaki iletişimsizlik⁷³ olarak tanımlanmaktadır. Adil yargılanma hakkından faydalanmayı etkileyen dil bariyeri, tanımlarda ifade edilen insanlar arası iletişim zorluğunun özel bir haline işaret etmektedir. Bu özel hâl, hukuk sistemiyle iletişime geçen yabancıyla, sistemin yürütümünü sağlayan kamu görevlileri arasındaki dil bariyeridir. Göç olgusunun etkin biçimde var olduğu örnek ülkelerden biri olan İspanya'da, hukuki meseleler söz konusu olduğunda yabancıların önünde bulunan dil bariyerinin aşılması için geliştirilen yöntemlerin mevzuat altyapısı açıklanırken, söz konusu yöntemlerin varlık sebebinin adalete erişimde eşitlik ilkesiyle açıklandığı görülmektedir⁷⁴. Amerikalılar arası İnsan Hakları Sözleşmesi'nin adil yargılanma hakkına getirdiği koruma kapsamında Amerikalılar arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin göçmenler için sunulmasını yükümlülük olarak tanımladığı çeviri hizmetleri benzer şekilde, gerçek eşitliği sağlamaya yönelik tedbirler olarak değerlendirilmiştir⁷⁵. İspanya'nın Madrid bölgesinde yapılmış bir akademik çalışmada sözünü ettiğimiz anlamdaki dil bariyerinin, yani yabancıların

⁷¹ ibid 30.

⁷² 'Language Barrier' (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/language%20barrier>) 11.05.2026.

⁷³ ibid.

⁷⁴ Carmen Valero Garcés, 'Las instituciones oficiales y sus soluciones a los problemas de comunicación' (2006) (Extra 1), *Revista española de lingüística aplicada* 29, 30.

⁷⁵ Romina I. Sijniensky, 'El acceso a la justicia de personas migrantes, solicitantes de asilo y refugiadas: estándares interamericanos', in Mónica Oehler Toca (ed), *Acceso a la Justicia de las Personas Migrantes, Refugiadas y otras sujetas de Protección Internacional en Las Américas* (Comité Internacional de la Cruz Roja 2022) 66.

İspanyolca bilmemelerinden ötürü karşılaştıkları hukuki problemlerin üç biçimde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunlar, olaylar hakkında yanlış kanılara kapılmaktan ötürü, eylemlerinin karşılık geldiği hukuki normda yanılma sonucu doğuran tipte hata durumları (*error de hecho*), kendi dilinde yazmayı öğrenememiş yabancından İspanyolca yazmasının beklendiği durumlar ve kamu makamlarının cezaî prosedürün işletilmesinden kaynaklanan sorumluluklarının (örneğin gözaltı ve tutuklama işlemlerinde kamu makamlarının, haklarının ve özgürlüğünden yoksun bırakılma sebeplerinin kişilere anlaşılır şekilde açıklama yükümlülüğü) gereklerinin yerine getirilmesinde yaşanan sorunlardır⁷⁶.

Avrupa Birliği desteğiyle Latin Amerika ülkelerinde yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan rapor, yabancıların dil bariyeriyle ilgili yaşadıkları sorunların boyutu hakkında fikir verebilecek niteliktedir. Rapora göre incelemeye konu 14 ülkeden (Brezilya, Arjantin, Paraguay, Şili, Ekvador, Uruguay, Peru, Kolombiya, Guatemala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Meksika ve Kosta Rika) yalnızca ilk üçünde (Brezilya, Arjantin, Paraguay) kamu savunma avukatlığı ofislerinde (*defensorías públicas*) göçmenlerin ya da yerleşik yabancıların yerel dili konuşmadığı durumlarda onlara tercüman veya çeviri hizmeti sunulduğu, geri kalan ülkelerde böyle bir hizmetin bulunmadığı tespit edilmiştir⁷⁷. Aynı araştırmada, Devletin resmi dili dışında, yabancıların ve göçmenlerin hukuki konularda bilgilendirilmesine yönelik dokümanların 14 ülke arasından yalnızca üçünde (Uruguay, Guatemala ve Honduras) hazırlanıp sunulduğu görülmüştür⁷⁸.

Avrupa'da yer alan bir *common law* ülkesi olarak İrlanda'da adalete erişimde dil meselesini ele alan bir çalışmada Bacık, mahkemelerde verilen çevirmenlik ve tercümanlık hizmetlerinin niteliğine dikkat çekerek, bu hizmetlerin salt verilmekte olmasının adalete erişim hakkının tesisi için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Yazar, İrlanda Çevirmenler ve Tercümanlar Derneği'nin bir raporundan aynen alıntılıdığı, "[m]ahkeme tercümanının karmaşık hukuki dili, belirsiz soruları, argo ifadeleri ve medyaya yapılan atıfları ele alabilmesi gerekir. Kötü tercümanlık, mahkemenin sanık hakkındaki algısını açıkça etkileyebilir" tespitiyle verilen hizmetin niteliğinin adil yargılanma hakkından önemini ortaya koymuştur⁷⁹. Atıf yapılan raporda ayrıca, 1999 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Azınlık Sağlığı Ofisi'nin tıbbi çeviri için

⁷⁶ Ester Mocholí Ferrandíz, 'Procesos judiciales en los que interviene el elemento idioma como parte del conflicto', (2022) 14(2) *Lengua y migración* 181, 182-198.

⁷⁷ Juan F. Jiménez Mayor ve Noemí Alarcón Velasco, *Acceso a la justicia de personas en contexto de movilidad humana: Diagnóstico regional y buenas prácticas* (Programa Eurosocial 2020) 95.

⁷⁸ ibid 96.

⁷⁹ Ivana Bacık, 'Breaking the language barrier: Access to Justice in the New Ireland' (2017) (2) *Judicial Studies Institute Journal* 109, 110.

yaptığı bir gözleme de yer verilmiştir: “[E]ğitimsiz tercümanların hata oranı, bazı durumlarda hiç tercüman olmamasına kıyasla daha tehlikeli hale gelecek kadar yüksektir. Bunun nedeni hem hizmet sağlayıcıya hem de müşteriye doğru iletişimin gerçekleştiği konusunda yanlış bir güvenlik hissi vermesidir”⁸⁰. Hukuki meselelerde de aynı yanlış güven, uyuşmazlıkların çevirmen ve tercümanın ortaya koyduğu yanlış olgusal temel üzerinden “çözülmesine” sebep olabilir. Belki bu durum, bir kişinin ölümüne sebep olmaz. Ancak, yargı kararları kesin olduğu için, hukuk dünyasında geri dönülmez sonuçlar doğurduğu, uyuşmazlığı çözen karar bir kez kesinleştikten sonra muhatabı için sonuçlarını doğurmasına engel olunamayacağı için yabancıların adil yargılanma hakkına ciddi zararlar verebilecek niteliktedir⁸¹.

2010/64 sayılı Avrupa Birliği Direktifi’nin üye ülkelerce uygulanış biçimini inceleyen bir çalışmada, Danimarka dışındaki tüm ülkelerin kabul ettiği ve AB Hukuku tarihinde cezai prosedürde dile ilişkin hizmetler konusunda yayımlanan ilk hukuk metni olan Direktifin büyük beklentilerle oluşturulduğunu, ancak AB üye ülkelerinin Direktifi uygulama biçimlerinin hayal kırıklığı olduğunun dile getirildiği görülmektedir⁸². Almanya, Polonya ve İspanya uygulamalarının incelendiği çalışmada söz konusu hayal kırıklığının sebebi, bu üç ülkeden hiçbirinin Direktifin çeviri ve tercümanlık konularında ortaya koyduğu kalite standartlarının tamamını karşılamaması olarak açıklanmış, ülkelerde Direktife uymak üzere yapılan kanun değişikliklerinin dahi ancak dar bir yorum çerçevesi içinde uygulanması yönünde bir eğilimin bulunduğu dikkat çekilmiştir⁸³. Çalışmada, gelecekte mahkeme salonlarında yüksek kaliteli tercüme hizmetlerinin olağan hâle gelmesi için yoğun bir disiplinlerarası diyalog, ilgili tüm taraflar için etkili eğitim ve kalite kontrol mekanizmalarının varlığının gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır⁸⁴.

AIHS’ye taraf ülke olarak cezai soruşturma ve kovuşturmalarda çevirmenlik ve tercümanlık hizmetlerini vermeyi yükümlülük olarak üstlenmiş olan Türkiye’de çevirmenlik ve tercümanlık hizmetleri, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 202. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre soruşturma ve kovuşturma aşamalarında, Türkçeyi meramını anlatabilecek ölçüde bilmeyen şüpheli, sanık, tanık ve mağdurun

⁸⁰ ibid 110.

⁸¹ Enise Eryılmaz ve Neslihan Demez, ‘Türkiye’deki Mahkeme Çevirmenliğinin Çevirmen Meslek Standardı Açısından Değerlendirilmesi’ (2021) (31), Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi 127, 130.

⁸² Magdalena Kotzurek, ‘Directive 2010/64/EU on translation and interpretation services in criminal proceedings: A new quality seal or a missed opportunity? On its implementation in Germany, Poland and Spain’ (<https://doi.org/10.30709/eucrim-2021-034>, 2025, 01.05.2026) 1-2. 2010/64/EU Sayılı Direktif için bkz. Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council (<https://www.legislation.gov.uk/eudr/2010/64/data.xht?view=snippet&wrap=true>, 2010, 11.05.2026).

⁸³ Kotzurek (n 82) 2.

⁸⁴ ibid 8.

sözlü beyanlarının alınmasında tercüman bulundurulur. CMK m. 202 anlamında tercümana yalnız beyan alınmasında değil, eldeki dava yahut soruşturmadaki iddia ve savunmaların esaslı noktalarının Türkçe bilmeyen şüpheli, sanık, tanık ve mağdura anlatılması için de görev biçilmiştir. Tercümanın görevlendirilmesine ilişkin usuli meseleler çerçeve olarak CMK m. 202’de belirlenmiş, ayrıca bu konuda yönetmelik düzenlenmesi gerekliliğine de işaret etmiştir. Kanun maddesinin işaret ettiği yönetmelik, Ceza Muhakemesi Kanununa Göre Tercüman Listelerinin Düzenlenmesi Hakkındaki Yönetmelik’tir. BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, AİHS, 2010/64 sayılı AB Direktifi ve Türk hukukundaki düzenlemelerin ortak noktası, tümünün Cezai soruşturma ve kovuşturma usulünü ilgilendirmesidir. Bu bir yandan, kişi özgürlüğü ve güvenliğini ilgilendiren hassas bir konu üzerindeki küresel uzlaşmayı ortaya koyarken diğer yandan, dile getirilmeyenin görmezden gelinmesi biçimindeki ortak kurumsal davranış kalıbı hakkında ipucu vermektedir.

Yabancılar ve göçmenler, yaşamlarını sürdürdükleri ve yabancıları oldukları toplumlarda yalnızca cezai soruşturmaya ve kovuşturmaya muhatap değildirler. Hayatın olağan akışı gereği, iş, hizmet, eser sözleşmelerinin tarafı olabilir, evlenebilir, boşanabilir, mülk edinebilir, miras bırakabilir, yaşadıkları yerlerde yaşayan diğer kişilerle aralarında hukuki uyuşmazlıklar çıkabilir. Yaşadığı yerdeki dile hâkim olmayan yerleşik yabancı yahut göçmen, cezai soruşturma ve kovuşturmaya muhatap olduğunda yaşayacağı türden zorlukları, bu tip meselelerde de yaşayacaktır. Oysaki dünyada insan hakları konusunda standart belirleme iddiası taşıyan belgeler de, onları takip eden ulusal hukuk metinleri de bu konuya karşı duyarsız bir tutum sergileme konusunda uzlaşmış görünmektedir. Hem bu durum hem de cezai konularda tercüman ve çeviri hizmetlerinin uygulanmasında ortaya çıkabilecek eksiklik ve kusurlar, yabancıların adil yargılanma hakları bakımından sorun teşkil etmekte, onları kırılgan yapmaktadır.

B. Anayasa’ya Kırılgan Grupları Dahil Etmenin Dinamikleri ve Kültürel Farklılıkların Kırılganlığa Dönüşümü

1. Kadınlar Aleyhine Olan Eşitsizliklerin Giderilmesi İçin Alınan Tedbirler Üzerinden Kırılganlık Durumunu Tanımanın Anatomisine Bakış

Kırılgan gruplar hakkında alınacak tedbirler onların toplum içerisindeki dezavantajlı konumlarından ileri gelmektedir. Bu kişiler için alınacak tedbirlerin eşitliğe aykırı olmayacağına dair anayasal kabul, bu grupların anayasal haklarından faydalanmasının önündeki engelleri kaldırma yönünde Anayasa’nın 5. maddesiyle devlete yüklenen sorumluluktan ileri gelir. Devletin söz konusu yükümlülüğü 5. maddede, vatandaşların değil, “kişinin” temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaştırmayacak şekilde sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak

olarak açıklanmıştır. Anayasa’da bazı grupların kırılgan kabul edilmesi 2004 ve 2010 yıllarında yapılan değişikliklerle gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerin yapılmasının ardında kadın-erkek eşitliği ve kadına karşı şiddetin önlenmesi için verilen mücadele ve gerçekleşen kazanımlar büyük önem taşımaktadır. Bunların başında 1985 yılında Türkiye’nin Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ne (CEDAW) taraf olmasıyla gelmektedir. Kırılgan bir grup olarak kadınların tanınması ve korunmaları için özel önlemler alınması gerekliliğinin kabulünde önemli bir dönüm noktası olarak, AİHM tarafından 2009 yılında verilen Nahide Opuz v. Türkiye kararı öne çıkmıştır.

Opuz davası sürecinde başvuru tarafın da dikkat çektiği gibi, 1998 yılında 4320 sayılı Ailenin Korunması Kanunu yürürlüğe girmiş, 2002 ve 2004 yıllarında Medeni Kanun’da ve Ceza Kanunu’nda kadın-erkek arasındaki eşitsizliği gidermek ve kadına karşı şiddeti önlemek için değişiklikler yapılmıştır. Bir kadına karşı şiddet vakasının yargı önüne gelmesi ve yargılamanın AİHM’ye kadar uzanması, söz konusu reformların somut yansımalarını izleme ve genel gidişatla ilgili somut durumu anlama ve değerlendirmeyi, dahası, bu konuyla ilgili tutum ve strateji değişikliklerini mümkün kılmıştır⁸⁵. Ne var ki, 2005-2010 yılları arasında kadınların hukuk sistemince etkin bir şekilde korunması maksadıyla alınan önlemler, Opuz kararının uygulanmasını standart prosedürde izleyen AK Bakanlar Komitesi nezdinde yeterli görülmemiş, karar 2015 yılından itibaren nitelikli izleme sürecine alınmıştır⁸⁶. Nahide Opuz’un yaşadığı hukuka aykırılıklar karşısında hukuk yollarına başvuramamış olması varsayımında, yaşanan şiddet vakasının yıllara yayılan ve kamu makamlarının şiddete verdiği tepkileri ve şiddete karşı politikasının etkisizliğini gösteren anatomisini aynı açıklıkta ortaya koymanın mümkün olup olmayacağı hususu sorgulanmaya muhtaçtır. Kaldı ki kadınlar, toplumsal cinsiyet normlarının yarattığı dezavantajlı konumlarının yarattığı zorlukları adalete erişimde de yaşamaktadırlar. Söz konusu zorlukların varlığı Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi tarafından uluslararası belgelerle tanınmıştır⁸⁷. Opuz davası ve onun gibi birçok dava, bu zorlukların aşılması için verilen üst düzey mücadelenin ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Opuz davası gibi, yargı önünde birçok dava görülmüş ve kararlarda yaygın şekilde Opuz kararına atıf yapılmıştır⁸⁸.

⁸⁵ Opuz kararından sonra ulusal düzeyde alınan genel önlemler için bkz. Nisan Kuyucu, *Opuz Kararının Uygulanması: İzleme Raporu* (İHOP 2015) 13 vd.

⁸⁶ ibid 11.

⁸⁷ Gülriz Uygur ve Nadire Özdemir, *Adalete Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Haritalama ve İzleme Çalışması, Geniş Özet, Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II* (CEID 2021) 21-22.

⁸⁸ Atıf yapan örnek kararlara bkz. ECHR, Durmaz v. Turkey, App. No. 3621/07, 13.09.2014, § 44, § 65; ECHR, Halime Kılıç v. Turkey, App. No. 63034/11, 28.6.2016, § 91; ECHR, M.G. v. Turkey, App. No. 646/10, 22.03.2016, § 76; ECHR, Civek v. Turkey, App. No. 55354/11, 23.02.2016, § 47-48.

2. Kadınlar Aleyhine Olan Eşitsizliklerin Giderilmesi İçin Alınan Tedbirler Üzerinden Kırılganlık Durumunu Tanımanın Anatomisine Bakış

Hukuk sistemine ve kültürüne yabancılık en başta, hak arama hürriyetinin kullanımını tehdit eder. Hukuk sisteminin kurduğu yapıda hakkını aramak için doğru zamanda, doğru yere, doğru kanallarla başvuru yapmak, gerektiğinde adli yardımdan faydalanmak, sanık olarak bulunduğu davalarda kendisine devletçe atanan yahut özel vekâlet ile görev üstlenmiş müdafii ile Türkiye'deki hukuk kültürüne uygun bir avukat-müvekkil ilişkisi kurmak, yabancı için zorlayıcı nitelikte meselelerdir. Anayasa'nın 36. maddesindeki ifadeyle *"meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddiada ve savunma"* yaparken herkes aynı durumda değildir. Vatandaşların ve yabancıların bu haktan yararlanmadaki durumu, hukuk sistemine ve kültürüne yabancılık bakımından vatandaşlardan farklılık arz eder. Bu farklılık, tıpkı Anayasa'nın 10. maddesinde sayılan kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri, maluller ve gaziler üzerinde yarattığı tarz ve keyfiyette bir kırılganlık yaratır.

Yabancıların kırılganlık durumlarının ortaya konması için yaşadıkları hukuka aykırılıkların yargı kararlarına yansımaları kritik öneme sahiptir. Yabancıların hukuk sistemi hukuk kültürü ve dile yabancılıklarının, yargısal süreçlerle yabancıların arasında bir bariyer kurduğuna dair fikir oluşturmaya müsait önemli bir Anayasa Mahkemesi kararı, 2018 yılında verilmiştir. Karara konu olayda belediyenin yerleştirdiği futbol sahası kalesinin direği üzerine devrilen M. vefat eder. Annesi H. olayla ilgili olarak kimseden şikayetçi olmaz, ancak olayın niteliği gereği kamu davası açılır. H. ve M. Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşıdır. Savcılık tarafından, olayda idari bir uyuşmazlık olduğu tespiti de yapılarak kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilir, fakat karar, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun açık hükmüne rağmen suçtan zarar gören konumundaki H.'ye tebliğ edilmez. H., tam yargı davası süresini de geçirir. Aradan 1 yıldan fazla süre geçtikten sonra H., Türkçe ve Arapça bilen bir arkadaşıyla birlikte dosyadan örnek alır. Ancak bu şekilde müteveffanın üzerine düşen kale direğinin belediyeye ait olduğu başvuru H. tarafından öğrenilir. Bu tarihten sonra tam yargı davası açan Hayat'ın davası süre aşımı sebebiyle reddedilir. Karar istinaf mahkemesince onanır. Olay böylece bireysel başvuruya konu olur. AYM, başvurusunun Türkçe bilmemesi ve Türkiye'deki idari yapıya yabancı oluşundan ötürü kale direklerinin belediyeye ait olduğu hususunu bilebilecek durumda olmadığına dikkat çeker. Bu sebeple tam yargı davasına başvuruda öngörülen sürenin başlaması için gereken öğrenme koşulunun

başvurucunun Türkçe ve Arapça bilen bir arkadaşıyla birlikte dosyadan örnek alınincaya kadar gerçekleşmediğini tespit eder⁸⁹.

Kararda görüldüğü üzere, olayda başvuru hem hukuk sistemine hem de dile yabancısıdır. Bu iki tür yabancılık bir araya geldiğinde ortaya çıkan sonuç, yabancının yargı süreçlerinden dışlanması, hukuki dinlenme hakkından ve dolayısıyla adil yargılanma hakkından yoksun kalması biçiminde tezahür etme noktasına gelmiştir. Bu noktada AYM'nin anayasal haklara getirdiği yorum, başvuru açısından kurtarıcı nitelikte olmuştur. Hukuk sisteminin öngördüğü usul kuralları çiğnenmeden, adil yargılanma hakkı sahibinin lehine yorumlanmıştır. Dava açma süresi için öngörülen dava sebebinin oluşturan maddi olayı ve sorumlularını öğrenmenin, yabancı kişi için nasıl işlediği hususu dikkate alınmıştır.

Zikrettiğimiz AYM kararının temsil ettiği yargısal akıl, somut olay adaletini tesis etmek, hukuku yorumlamada hayatın verilerini dikkate almak bakımından hayli önemli olsa da, sistemin içerisinde yabancıların adil yargılanma hakkını tesis etmek için tek başına yeterli değildir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın herkese tanıdığı adil yargılanma hakkını hukuk uygulamasında cisimlendirecek icrai araçlara gereksinim vardır. AYM'nin yaptığı, yaratıcı, sistemin katı duvarlarında geçitler açıcı yorumların istikrar kazandığı varsayımında bile, icra ettiği yargı faaliyeti "düzeltici" nitelikte olduğundan, adil yargılanma hakkı ihlallerinin ortaya çıkışını engelleyici etki doğurması kolay değildir. Üstelik AYM'nin bireysel başvuru kararlarının hüküm kısmı bağlayıcıdır ve yalnızca çözülen uyuşmazlık üzerinde sonuç doğurur. Hükme varana kadar yapılan yorumlar, kişi ve kurumlar için ancak yol gösterici fonksiyona sahiptir. Ayrıca, bir yabancının yaşadığı adil yargılanma hakkı ihlallerini AYM önünde tartışabilmesi için çalışmamız boyunca saydığımız tüm engelleri aşarak, yargı yollarını bir bir tüketmiş olması gerekmektedir. Bir ülkenin vatandaşı için dahi zor ve yıpratıcı olan bu sürecin hem dile hem de hukuk sistemine yabancı biri tarafından tamamlanarak nihayet AYM'ye bireysel başvuru yapması oldukça zordur. Hatta bu, yabancı kişinin yaşadığı deneyim içinde karşılaştığı sorunları minimum düzeyde aşarak, bir biçimde "hayatta kalmış" olmasına bağlanan bir sonuçtur denebilir. Adil yargılanma hakları için hiç değilse "düzeltici" etkiye kavuşabilmeleri için yabancılardan beklenen efor, hakkın anayasal garantiye sahip olmasının getirisi olan kurumsal gerekliliklerin yerine getirilmediğinin bir göstergesidir.

⁸⁹ AYM, Hayat Abdulbari ve Muhanned Ferdusi, B. No. 2018/35788, 06.10.2021.

SONUÇ

Antik Çağ'da yabancıların ve göçmenlerin, adalet ve onun kurumsal yapısıyla kurdukları zayıf bağ, dünyanın yüzyıllar boyu, bilhassa 20. ve 21. yüzyılda içinden geçtiği ideolojik, kurumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümlerle hemzemin şekilde, tedrici olarak gelişim göstermiştir. Küresel olarak gelineen noktada yabancıların hakları konusunda gelineen aşama, ulusal normatif düzenler karşısında yaşam haklarının dahi ancak koşullara bağlı olarak korunduğu bir düzenin hakimiyeti söz konusudur. Uluslararası sözleşmeler düzeni hakların korunmasında özne olarak "insan"ı belirlemiş ve ulusal hukuk düzenlerini kişi hak ve hürriyetlerine ilişkin düzenlemelerinde kendilerini takip etmeye teşvik etmişse de bu konudaki başarısı tartışmalıdır.

Yabancıların adil yargılanma hakkının tesisi konusunda sözünü ettiğimiz başarı, adil yargılanma hakkının herkese tanındığının kategorik olarak kabul edilmesi, ulusal anayasalarda aynı kabulün yer almasının ve yalnızca ceza hukukunda ve ancak dile yabancılığın getirdiği uyumsuzlukları çözecek araçların kısmen ulusal hukuk sistemlerinde yer almasının sağlanmasıyla sınırlıdır. Adil yargılanma hakkını herkese tanımak ilkeli bir tutum olmakla birlikte, ancak kanun ve kanun altı düzeyde usul ve esasa ilişkin kapsayıcı ve icrai düzenlemelerin yapılması, bu düzenlemelerin idari organlar ve yargı organları tarafından anayasal temelindeki ilkesel kapsayıcılığa uygun yorumlanması halinde mümkündür. Yalnızca ceza hukuku alanında ve ancak dile yabancılığın çözümlenmesi için kısmi olarak sorumluluk alınmasıysa, geri kalan alanın reddi anlamına gelmeye müsaittir. Bu belki, yabancıların hukuk karşısında özel olarak korunması gerekliliğini hiç kabul etmemekten daha vahim sonuçlar doğurabilecektir. Zira burada bir bilinçli boşluk durumu yaratılmış, kanun koyucunun iradi olarak cezai meseleler dışında adil yargılanma hakkını tanımadığı varsayımı üzerinden hukuk işletilmeye devam edilecektir. Kıta Avrupası sisteminde anayasa mahkemeleri tarafından iptal edilmedikçe kanunların anayasaya uygun olduğu kabul edilir. Bu sisteme dahil olan Türkiye Cumhuriyeti için de bu durum geçerlidir. Anayasa'nın 10. maddesinde kırılgan gruplar arasında yabancıların sayılmamış olması da dikkate alındığında hâldeki durum, sistemi yabancıların adil yargılanma hakkı için özel düzenlemelere Türk hukukunda ifade edilen şekilde dar kapsamda yer verilmesinin, Anayasa'nın hak arama hürriyetini düzenleyen 36. maddesiyle ve 10. madde dahil olmak üzere anayasanın diğer ilgili maddeleriyle uyumlu olduğu kabulüne zorlamaktadır. Uluslararası insan hakları belgelerinde de adil yargılanma hakkı bakımından yabancıların korunmasına ilişkin özel düzenlemelerin gerekliliğine oldukça dar kapsamda yer verilmiş olması iç hukukumuzdaki bu durumu destekler niteliktedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Araştırmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Statement Regarding Research and Publication Ethics

The study has been composed on the basis of the scientific research and the publication ethics rules.

Authors' Contributions

Author 1 has contributed %100 to the study.

Statement Regarding Financial Support

Author states no funding involved.

Statement Regarding Conflict of Interest

Author states no conflict of interest.

KAYNAKÇA

Acemoğlu D ve Robinson J A, *Ulusların Düşüşü* (Solina Silahlı (tr), 83. Bası, Doğan Kitap 2025)

Afetinan A, *İzmir İktisat Kongresi: 17 Şubat-4 Mart 1923* (Türk Tarih Kurumu Basımevi 1989)

Bacık I, 'Breaking the language barrier: Access to Justice in the New Ireland' (2017) (2) Judicial Studies Institute Journal 109-123

Benhabib S, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* (Berna Akkıyal (tr), 1. Bası, İletişim Yayınları 2006)

Bilici T, *Yabancıların Türkiye'de Taşınmaz Mal Edinimi* (On İki Levha 2018)

Bilsel C, *İstanbul Üniversitesi Tarihi* (İstanbul Üniversitesi Yayınları 1943)

Cluzeau F, 'Homeros'ta Ksenie Kavramı' (2009) (132) Arkeoloji ve Sanat Dergisi 13-20

Çavuşoğlu N, 'Yeni Bir Anayasa İçin Somut Öneriler: "Yurttaşlık"/"Vatandaşlık"' (2012) 1(1) Anayasa Hukuku Dergisi 405-428

Çetinkaya Y D, "'National Congress" for Economic Sovereignty: The Context and Objective of the Economic Congress of Turkey (1923)' (2024) 26(6) Journal of Balkan and Near Eastern Studies 797-814

Eryılmaz E ve Demez N, 'Türkiye'deki Mahkeme Çevirmenliğinin Çevirmen Meslek Standardı Açısından Değerlendirilmesi' (2021) (31) Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi 127-157

Evciman S, 'Antik Yunanistan'da Misafirperverlik Anlayışının Dönüşümü' (2019) 6(1) Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 100-120

Finley M I, *Odysseus'un Dünyası* (Gül E Duma (tr), 1. Bası, Ayraç Yayınları 2003)

Friedman L M, 'Hukuk Kültürü ve Toplumsal Gelişme' (M. Tefik ÖZCAN (tr)) (1996) (14) İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 27-36

Grotius H, *Savaş ve Barış Hukuku* (1625, 1. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1967)

Hesiodos, *Thegonia-İşler ve Günler*, (MÖ 8.yy, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Bası İstanbul 2016)

Hodgson G M, 'Formal and informal institutions: some problems of meaning, impact, and interaction' (2025) (21) Journal of Institutional Economics 1-19

Jiménez Mayor J F ve Alarcón Velasco N, *Acceso a la justicia de personas en contexto de movilidad humana: Diagnóstico regional y buenas prácticas* (Programa Eurosocial 2020)

Kırımlı Y, 'Kültürel Benzerlik ve Farklar' in Yekta Saraç (ed), *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (2. Bası, TÜBİTAK Yayınları 2022)

Koçak Y, 'Hukuki Kurumlar ve Hukuk Kültürünün Dönüşümü: Kuruluş Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Örneği' (2025) 10(1) Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 151-172

Korkut L, 'Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye'de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları' (2015) 1(2) İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5-41

Kotzurek M, 'Directive 2010/64/EU on translation and interpretation services in criminal proceedings: A new quality seal or a missed opportunity? On its implementation in Germany, Poland and Spain' ([https:// doi.org/10.30709/eucrim-2021-034](https://doi.org/10.30709/eucrim-2021-034), 2025, Erişim Tarihi: 11.05.2026) 1-2

Kuyucu N, *Opuz Kararının Uygulanması: İzleme Raporu* (İHOP 2015)

Méndez Chang E, 'La noción de extranjero en el Derecho Romano' (1996) (12) *Ius et Veritas* 185-194

Mocholí Ferrandíz E, 'Procesos judiciales en los que interviene el elemento idioma como parte del conflicto', (2022) 14(2) *Lengua y migración* 181-202

Mutlu L, 'Yabancı Kişilerin Taşınmaz Mal Edinimi Yönünden Avrupa Birliği ve Türkiye' (2005) (59) *TBB Dergisi* 264-309

Namal Y, 'Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları' (2012) 2(2) *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 14-19

North D, Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans, (Gül Çağalı Güven (tr), Sabancı Üniversitesi Yayınları 2002)

Ökçin G '1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongre'sinde Kabul Edilen Esaslar' (1968) 23(1) *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 53-100

Pomeroy S P ve Diğerleri, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, (Oğuz Yarlıtaş (tr), 2. Bası, Alfa Yayınları 2020)

Rapport M, *Nationality and Citizenship in Revolutionary France* (Oxford University Press 2000)

Sherwin-White A N, *The Roman Citizenship* (2. Bası, Clarendon Press 1973)

Sijniensky R I, 'El acceso a la justicia de personas migrantes, solicitantes de asilo y refugiadas: estándares interamericanos' in Mónica Oehler Toca (ed), *Acceso a la Justicia de las Personas Migrantes, Refugiadas y otras sujetas de Protección Internacional en Las Américas* (Comité Internacional de la Cruz Roja 2022)

Şenel A, *Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1970)

Tahiroğlu B ve Erdoğan B, *Roma Hukuku Dersleri* (10. Bası, Der Yayınları 2014)

Türkoğlu H G 'Roma Hukukunda Humanitas ile Maiestas Populi Romani Arasındaki Bağlantı' (2011) (96) *TBB Dergisi* 229-268

Uygur G ve Özdemir N, *Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Haritalama ve İzleme Çalışması, Geniş Özet, Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II* (CEID 2021)

Valero Garcés C, 'Las instituciones oficiales y sus soluciones a los problemas de comunicación' (2006) (Extra 1), *Revista española de lingüística aplicada* 29-48

Vinci S, 'The Legal Status of Foreigners in Europe Between Medieval and Modern Ages' (2012) (2) Revista Aequitas 45-54

Vural Dinçkol B ve Işık A, '1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı' (2015) 21(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 13-43